

Lort-Sverige

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik

Anslag

Carita Rösler läser ur ett provinsialläkarprotokoll:

Ströms socken, Kärrnäsets by. Arbetaren Mårten Andersson bebor jämte hustru och tre barn, i åldern två, fyra och tolv år, en fäbostuga, bestående av ett rum och förstuga. Byggnaden är gammal och förfallen och gör en ruskigt intryck, beklämmande mörkt, mitt i högsommaren. Den är ensamt belägen i skogen och långt ifrån grannarne. Det är ej enbart kroppsligt ohälsa som kan vänta familjen, framförallt de små barnen, utan även psykisk ohälsa, därest de skola vara nödsakade att bo, i denna så kallade "bostad" innevarande höst och vinter. Ströms kommun borde därför åläggas, att snarast anskaffa en människovärdig bostad åt familjen, innan den mörka ruskiga hösten kommer.

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik

Introduktion

Martin Ahlström: Hej! Och varmt välkomna till ett nytt avsnitt av arkivpodden. Dagens gäst i studion är Carita Rösler, förste arkivarie här på Riksarkivet i Östersund. Välkommen!

Carita Rösler: Tack så mycket! Roligt att få komma hit. Jag har ju lyssnat på de här poddarna. Det känns fint att få vara med i en också.

Martin: Vad kul! Men du, vad var det för text du just läste upp för oss?

Carita: Det var ett stycke ur en rapport från provinsialläkaren Jacob Krenzisky från Ström den 3 september 1938.

Martin: Aha. Det var alltså inte något som Ivar Lo Johansson författat utan en läkarrapport?

Carita: Ja, precis. Den illustrerar dagens lite obehagliga ämne bra: Lort-Sverige, eller Lort-Jämtland, som vi skulle kunna säga. Hoppas ingen tar illa upp över att jag uppfunnit det begreppet, Lort-Jämtland. [Leende]

Martin: Vi får hoppas det! Men ordet Lort-Sverige har ju alltså inte vi hittat på själva. Vad kom det ifrån?

Carita: Det myntades av journalisten och författaren Lubbe Nordström, som gjorde en uppmärksam serie socialreportage för dåvarande Sveriges radio Radiotjänst, år 1938, i samarbete med Medicinalstyrelsen. Han granskade läget i fattig-sverige. Serien kallades *Med Ludvig Nordström på husesyn*. Han berättade om trångboddhet, hygien, hälsa, fattigdom o.s.v. Och efter det gav han ut en bok om det här som fick just titeln *Lort-Sverige*, och som kom att bli banbrytande på området.

När Lubbe gjorde sin research reste han runt i hela landet och använde sig av provinsialläkare och präster som källor. De hade bäst uppsikt över hur folk levde. Och just provinsialläkarrapporter kommer att vi att höra en del ur idag.

Martin: Ja. Och det här ju faktiskt ett ämne som också på många sätt är högaktuellt idag; Just med kontrollen över vår hälsa, hygien och smittspridning...mitt i pandemin.

Carita: Ja, verkligen. Så det känns lite extra intressant att göra en podd om hur man jobbat med de här frågorna bakåt sett. Vi tittar på Folkhälsomyndighetens föregångare liksom.

Martin: Ja, hur funkade det?

Carita: Förste provinsialläkaren ansvarade i sitt län för överblicken av sjukvård och hälsotillståndet hos folk både i städer och på landet. De fanns i hela

Sverige. De hade i uppdrag att göra tjänsteresor och rapportera till högre instanser som Medicinalstyrelsen (tidigare Sundhetskollegium), Konungens befallningshavare (Länsstyrelsen), Landstinget och lokala instanser, lite olika över tid vilka som skulle rapporteras till.

Till förste provinsialläkaren rapporterade i sin tur t.ex. andra läkare, barnmorskor och sundhetspolis. De skulle täcka in allt i samhället som rörde folkhälsan. Till och med hanteringen av döda på kyrkogårdarna rapporterades. Anmärkningar följdes upp från år till år och rapporterades vidare vid behov av särskilda insatser och åtgärder.

Martin: Så de är en bra tidsspegel av hur allt i samhället fungerade?

Carita: Ja verkligen.

Martin: Hm, intressant. Men, vad ska vi prata om för tidsperiod ungefär?

Carita: Jag tänkte göra nedslag kring dels 1818-1850 och dels kring 1920-40-tal. Under de här dryga 100 åren började man i allt högre grad undersöka hur fattigt folk hade det här i landet och hur samhället påverkades av det. Lagar och förordningar tillkom successivt med den ökade kontrollen.

Sveriges första hälsovårdsstadga kom 1874. Hälsovårdsnämnderna i kommunerna kom 1875, och de rapporterade också in till Förste provinsialläkaren. I provinsialläkarrapporterna kan man se att socknarna i

Jämtland på de flesta håll i praktiken har påbörjat införandet av hälsovårdsstadgan kring 1890-talet.

Martin: När började provinsialläkarna sin verksamhet?

Carita: I vissa delar av landet redan på 1600-talet. Men arkiven vi har här på Riksarkivet i Östersund, från läkare som var verksamma i Jämtland och Härjedalen, de börjar tidigast 1823. Tryckta årsberättelser har vi från åren 1894-1931.

Martin: Så de finns i tryck också alltså, inte bara som original i arkiven?

Carita: Precis. Vi har Årsberättelserna i vårt referensbibliotek, lätta att ta del av.

Sedan har jag använt mig av "Sockenbeskrivningar från Jämtland Härjedalen, 1818-1821". De finns också i tryck och innehåller rapporter, från korresponderande ledamöter som hade utsetts av "Förvaltningsutskottet hos Jämtlands läns hushållningssällskap". De här beskrivningarna skulle skickas in till Hushållningssällskapet, som hade bildats år 1817.

Syftet med de här rapporterna var att man ville öka lokalkännedomen och kunskaperna kring lanthushållningen över hela landet.

Martin: Ja, många av våra gamla statliga verk finns ju faktiskt kvar. Vi sitter ju själva på ett 400-årigt Riksarkiv.

Carita: Ja precis, det är ju så häftigt.

Martin: Men vad innehöll de där sockenbeskrivningarna då?

Carita: De skulle enligt uppdraget behandla upp till 16 punkter, där man tittade på saker som klimat, ohyra, åkerbruk, boende, tillgång till mat, hälsa och boskapsskötsel. Särskilt intressant är punkten 14 som bl.a. rör – nu ska du få höra: Barnuppfostran, undervisningsanstalter, seder och levnadssätt, särdeles överflöd i mat, missväxt, oseder. Det vill säga: "brännvins supande, lekstugor och skadeliga tidsfördrif" eller "onyttig handelslust".

Martin: Onyttig handelslust!? Haha!

Carita: Byggnads- och boningssätt, olyckor och behov av understöd, folkmängd jämförd med utrymme, sjuklighet och dess orsaker, vaccinationer, veneriska smittors in- eller utrotande och folkets moraliska förbättring eller försämring och anledningarna därtill.

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik

Del 2

Martin: Oj. Det var mycket på en gång, för att vara en punkt. [Skrattar] Men också ett väldigt intressant material, kan jag tänka mig att det är.

Carita: Ja eller hur? Fast detaljnivåerna i beskrivningarna skiljer sig rejält åt. De som rapporterat in verkar ha tagit sitt uppdrag på olika stort allvar. I Lockne socken finns en av de riktiga nagelfararna, som jag valt att koncentrera mig på här; Major Esaias Sandman.

Martin: Jaha. Han var nitisk och noggrann?

Carita: Hans avsnitt om Lockne socken är 40 sidor långt, att jämföra med de flesta andra rapportörer som nöjt sig med typ 3-5 sidor från sina jämtländska socknar. [skratt]

Martin: Ojdå! [skratt] Har du tittat på något mer spännande material?

Carita: Vi har en bok som heter "Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken". Författaren Levi Johansson var folkskollärare och folklivsforskare/etnolog, och bedrev fältstudier av nybyggarmiljön i Jämtlands nordligaste delar och skrev ner allt. De skildringarna är från tiden kring 1850.

Martin: Aha. Men du, ska vi dyka ner lite mer i den här Jämtländska lorten nu så vi får höra mer om hur det kunde se ut?

Carita: Javisst, det ska vi göra. Men du, innan vi går in på detaljer kanske vi ska passa på att lägga in en liten varnande brasklapp för känsliga lyssnare?

Martin: Ja, är det en bra idé?

Carita: Ja. Det kommer nämligen blir lite obehagligt mellan varven idag. Är man kräsmagad kanske man ska hoppa över den här podden. Eller åtminstone inte äta samtidigt som man lyssnar på den. [skratt]

Martin: Eller så kan man kanske lyssna på den i mindre bitar åt gången om det börjar bli för äckligt. [skratt]

Carita: Då får man ta en paus och hämta andan lite och göra något trevligt. [skratt]

Men, vi kan börja med något som inte är så farligt, men som handlar om något av det viktigaste vi har – bostäderna? Jag inledde ju med en rapport från Ström 1938. Jag kan läsa upp en annan snutt ur en annan provinsialläkarrapport, från Lit år 1936. Där skriver provinsialläkaren Daniel Ljungqvist så här:

”Rapport om tjänsteresor den 15 juli och 23 juli 1936 till Lits socken. Resorna företagna i anledning av resplan, fastställd av länsstyrelsen. Till Kungl. Medicinalstyrelsen.

En liten stuga, som beboddes av I.A. Eriksson med familj besågs. Denna bostad var av sannerligen undermålig beskaffenhet. Den bestod endast av ett kök, ungefär 3 m x 3 m stort. Golvet, vars plank lågo direkt på marken, var mycket ojämnt och hade stora springor mellan golvtilljorna. Väggarna voro mycket otäta. Spiseln stod på en träställning och hade som rökgång endast ett plåtrör, som gick rakt upp och ut genom taket. Innanfönster saknades. Ytterdörren var sannerligen otät. I detta rum hade familjen, som bestod av föräldrar och 4 minderåriga barn, vistats under den sistförflutna mycket kalla vintern [...]. Hälsovårdsnämnden har uppmanats ingripa för att skaffa familjen en bättre bostad.”

Martin: Oj, 6 stycken personer i ett hus utan fönster! Att man bodde så där illa var inte ovanligt?

Carita: Nej, tyvärr. Tänk vad folk ska ha frusit under den här tiden. Det var nog inte så ovanligt.

Nu hör väl exemplen jag tar upp till de värre, men de var ändå rätt talande och vanliga in på sent 1930-tal. Idag tycker de flesta av oss att gamla träkåkar och timmerstugor är fina, men när de byggdes var de ofta dåligt konstruerade, oisolerade, dragiga, kalla och mörka.

Läget var ju ungefär detsamma i hela landet, även om klimatet påverkade hur illa det blev i praktiken. Inte minst i den Jämtländska kylan blev det oerhört

tufft att leva och upprätthålla något slags god folkhälsa när man bodde dåligt i det här klimatet.

Martin: Men det blir ju kallt över hela Sverige vintertid.

Carita: Ja visst, undantaget är att här är ju dessutom somrarna också kalla ibland! [skratt]

Martin: [skratt] Det är ju i ju för sig sant!

Carita: Major Esaias Sandman skriver så här i allmänhet om byggandet i Jämtland kring år 1818:

”Skicklighet om omtanka i byggnads- och boningssätt – saknas alldeles. Nästan aldrig byggas hvad för hus som hälst varaktiga och varma, utan slarfas upp. Indelningen om bostadsrummen visar ingen omtanka. Åtgången på ved och dagsverken därtill är därför otrolig.”

Martin: Inga nådiga ord.

Carita: Nej eller hur? Levi tycker att det är så i hela Jämtland dessutom. Och, om vi går till Levi Johanssons fältstudier från nybyggena i Frostviksfjällen igen, så hittar vi liknande beskrivningar från 1850-talet.

Han citerar en lite tragikomisk barnvers som förekom i trakten. Den handlar om en vanlig typ av säng, eller sovplats, som man hade i de jämtländska stugorna då. Den kallades "halvlämnen", eller "jälln". Där sov alla tillsammans på ett slags halvt innertak eller loft som bildade en hel sängyta klädd med halm. Barn, tjänstefolk och främmande fick knö ihop sig tillsammans där. Tyvärr fick man dela den här sängen med en del andra typer också [skratt], som löss och annan ohyra. Och ohyran drabbade ju alla som sov där, så det måste ju varit helt omöjligt att bli kvitt den. Barnversen går så här:

Lill-Pelle, spring fort ty det lider mot kvälla! Far o mor gått te sängs, kom å följ mej på jälla!

– Nej, nej! Dit vill jag inte gå för alla de tusende daler, för där är lopper å där är lus å allehanda småsaker."

Levi Johansson också konstaterar att "den skildringen är helt visst korrekt".

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik

Del 3

Martin: Men hur såg det ut med djur i övrigt? Löss var kanske inte det ändå man höll med på gården? [skämtsamt] Gårdarna var väl självhushållande, så man hade tamboskap av olika slag.

Carita: Ja, precis och det där är lite intressant tycker jag, för jag har själv alltid trott att omsorgen om de djur man hade skulle vara stor. Man var ju så beroende av dem både för mat och annat. Men i rapporterna jag läst beklagar sig dem som rapporterar mycket över att djuren har det så dåligt.

Levi skriver att omsorgen om djuren var så knapp under vintermånaderna att den främst gick ut på att hålla dem vid liv. Han berättar om en gård där ett får som hade självdött av svält under vintern upptäcktes först till våren när gödslet kastades ut, när djuren skulle släppas ut för säsongen. Då hade fårkadavret fått ligga begravt i de andra djurens spillning, att ruttna eller torka ihop ”i lugn och ro”.

Martin: Usch!?

Carita: Ingen hade märkt eller saknat fåret. Och ingen hade alltså skyfflat ut gödsel på hela vintern.

Martin: Va? Det borde ju ha märkts på lukten om inte annat? Ett kadaver måste ju stinka?

Carita: Ja, visst. Man får ju hoppas att det ändå rörde sig om ett värsta tänkbara scenario och inte var vardagsmat. Men bristerna i djurhållningen tas upp av alla nedtecknare jag läst.

Martin: Med andra ord verkar det här fallet inte vara ett undantag.

Carita: Nej, det verkar inte som om det var så...

Major Sandman skriver från Lockne att: *Man har med boskapen samma sätt som med slätterne; mycket och odugligt...* Sandman anklagar dessutom Jämtarna för att vara ovanligt långsamma med att ta till sig nya metoder och att de därför var dåliga på att förbättra saker. Fast en lustig detalj i det hela är att Sandman anser att *kvinnfolket* gjorde sitt bästa för att styra upp det hela och att de tog bättre hand om boskapen än vad männen gjorde.

Martin: De fick cred!

Carita: Ja hehe, faktiskt.

Martin: Det var ju bra, för det har de säkert förtjänat.

Carita: Förmodligen. Det tror jag. Sedan, om man tittar mer på djurhanteringen så verkar det faktiskt ha varit hästarna som hade det sämst. Det kan man ju inte tro. Sandman igen: *"Ehuru illa Jemtlands allmoge sköter sina öfriga boskap, blifva dock hästar och hästafveln mäst vanvårdade. Spillningen i stallet utkastas högst en gång i veckan; skrapa och borste burkas aldeles icke."* Hästarna fick dessutom det sämsta fodret. Och det har jag sett i andra rapporter också. Det står ju i stor kontrast till hur det ser ut idag tänker jag. Hästar är ju väldigt omhuldade. Och just Jämtland har ju utvecklats till ett hästälskande och hästtätt län.

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik

Del 4

Martin: Men hur såg det ut för folket då, säg kring 1800-talets mitt? Vad åt man på ett självförsörjande fjällhemman eller en enkel gård?

Carita: Ja, en klassisk jämtländsk meny kring 1850 kunde bestå av smör, surmjölk, ost, *sövvelgrötn*, *storfi-sia* som först lagrats på *buren*, och så fisk, och salt i mängder förstås.

Martin: Det är inte alla lyssnare som förstår jämtska så det kanske är bäst att du förklarar några av de här orden.

Carita: Ja, det blev en liten jämtländsk språklektion här också. Sövvelgröten då, det var en vanlig "rätt", som också kallades gommen. Den finns förresten i Norge idag, har vi fått veta. Den gjordes på uppvärmd skummjölk och löpe, eller mjölk som var så sur att den sprack. Man rörde till en massa på den, som kokades upp, och sedan gnuggades sönder i små smulor. Sedan rörde man i kornmjöl tills det blev som en tunn gröt. Den kunde användas som smörgåspålägg, ofta istället för smör. Den kunde också göras tjockare med mer mjöl, skivas och ätas som ost. Den beskrivs som torr och tungäten, särskilt om den blivit några veckor gammal.

Det berättas att husmödrarna ibland blev tvungna att först tugga sönder smulorna av ostmassan och spotta ut den och bearbeta igen. Massan var så gammal, gjord på så blåsur mjölk, så att den hade blivit seg som gummi och inte kunde gnuggas sönder till ostsmulor för hand.

Martin: Lite som...idissling då? [Skrockar]

Carita: Eh, ja, det kan man kanske säga. [skratt]

Man gjorde ju vanlig ost också. *Kuost* och *geitost*. Den lagrades i stugorna och blev med tiden också flinthård eller seg som gummi eftersom, som Levi beskriver, var gjord på "*sorgfälligast urpinad skummjölk*". Mesosten beskrivs som "*vanligen sandig till konsistensen och så bittert sur, att ögonen vilja tåras då man äter den*".

Martin: Haha, ok. Men vad sa du mer...Storfi-sia och buren? Det där kan du också ju få utveckla tror jag.

Carita: Ja (leende) jämtska igen. Men bure är alltså ett sorts förråd, ett häbbre, som man kunde ha för torkning och förvaring av kött. Levi berättar att väggarna i bure kunde vara helt klädda med upphängda, torkade, rökta och saltade sidor av får och nöt och det är nötsidorna som kallas storfi-sia (sia betyder sida) från storfä. I taket hängde bogar, lår och andra köttstycken så tätt att man inte ens kunde se det.

Allt kött slaktades på hösten, och eftersom man behövde snåla blev det kött över från år till år. Köttet som åts var i regel det som hade hängt längst, och det

var ofta så angripet att det beskrevs som *murket torrt trä, med gulgrönt fett på*. Smaken var "*härskan och möjlig*". Trots att man försökte dölja smaken med rökning och saltning så räckte det tyvärr inte alltid.

Martin: Vi borde kanske tillägga att det här är inte tider då det var särskilt fett ställt för folket i Jämtland, eller i Sverige överlag. Det förekom ju fortfarande svält då och då under hela 1800-talet.

Carita: Ja visst, så var det. På golvet kunde man lägga högar av avklövade och skållade nöt- och fårfötter med tillhörande skånkär. Allt togs tillvara, så klövfett t.ex. åt man inte men det kunde användas som smörjolja för spinnrockar och bössor. Och det kunde ligga travar av korvskinn, våmmar och nätmagar på golvet. De hade konserverats genom att man först blåst upp dem som ballonger, och hängt dem att torka i fria luften. Efter det kunde man använda dem i mat på olika sätt.

Martin: Nä, det här börjar bli rätt oaptitligt tycker jag. Det är inte något för mig det här, jag som är vegetarian.

Carita: Nej precis, du är ju det.

Martin: Med allt detta i åtanke undrar jag hur ofta de var matförgiftade eller dåliga i magen? Vad var deras magar gjorda av egentligen?

Carita: Det kanske var då begreppet plåtmage kom till? Hehe. [skämt]

Levi Johansson skriver om ostarna i Frostviken att deras bästa dietiska egenskaper ofta var att de kunde tillhandahållas på apotek som laxativ. [skratt] Och i 1894 års rapport från förste provinsialläkaren noteras att *”som vanligt intager härvidlag de kroniska magkatarrerna, dyspepsierna och tarmkatarrerna en framstående plats, framkallad av de ofta anförda och kända dietiska missbruken.”* Som höggradigt missbruk av kaffe, och sprit. Man kan tänka sig att salt, mögel, damm, rök och härsket fett gjorde sitt till.

Martin: Förmodligen ja.

Carita: Magproblem verkar ha varit vanliga.

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik

Del 5

Carita: I modernare och rikare hus fick ju maten en kammare – det som senare blev skafferi, men innan det så förvarade man ju matvaror inne i själva boningshusets enda rum också om inte i uthuset. Mjölken sattes upp på pinnar utmed väggarna i öppna tråg, som förorenades *”ohyggligt av allt det damm, som yrde omkring i luften”*. Det dammade från alla arbeten som utfördes inne i stugan under vintern. Man kardade, spann, högg och hyvlade ved och kammade skohö i samma rum som man hade maten i. Vintersmöret blev smutsgrått av alla partiklar att det grodde igen. I matbordet fanns ofta en stor

draglåda och i den ”förvarades kvarlevor från den ena måltiden till den andra” [skratt], som Levi så skönt uttrycker det.

Martin: Där fanns det inte någon disktrasa direkt.

Carita: De träskedar man åt sattes i ett ställ, kallat Sjel-halle, när man ätit klart. Man hade då ”gjort rent dem” genom att de slickades av, och sedan fick de stå i stället till nästa måltid. Man gjorde rent matkoppen på samma sätt. Diskade gjorde endast på lördagarna.

Martin: Kan vi prata om något mer aptitligt nu kanske? Vi skippar matäcklet.

Carita: Ja ok. [skratt] Vi kan ju gå över till det här med hygien kanske?

Martin: Ja, det kanske var bättre med den, eller?

Carita: Nja. [Skrattar] Det var ju rätt illa ställt där med. Från Lockne rapporterar Sandman – omkring året 1820 - såhär:

Snygghet af alla slag är ganska sällsynt, utom i klädsel till kyrkan och samqväm.

Med snygghet menar han prydighet överlag. Alltså inte bara kläder och renlighet och så utan även hur man skötte sig.

Det var lite lika med folket som med disken; på lördagskvällarna kunde man kosta på sig att tvätta ansikte och händerna. Men annars var det det berömda julbadet som fick stå för renligheten. På julafton; i fähuset; och alla i hushållet i samma vatten. Att blöta sig helt hände annars mest som en ren olyckshändelse. Det låg en del rädsla i det här, att kallt vatten var dåligt för hälsan. Man var rädd både för förkylningar och vattnets andemakter.

Martin: Ok?

Carita: Men med tiden fick man offentliga badinrättningar och kurbad. I provinsialläkarrapporterna från år 1894 finns rapporter om brunns- och kurbad med. Skolbarn rekommenderades att bada varmt i skolan åtminstone en gång i månaden. Det började alltså finnas sådana faciliteter i skolorna också.

Ännu, vid 1914 rapporteras i årsrapporten från förste provinsialläkaren i Jämtland (Axel Häggquist) att:

”Den personliga renligheten blir nog på de flesta ställen å landsbygden i mer eller mindre grad försummad på grund av den allmänt gängse vattuskräcken och det hos folket aldrig utvecklade behovet av renlighetsbad. Under sommarn bada väl de fullvuxna en eller annan gång i öppen sjö, men äldre personer anse även detta överflödigt. Under hela den långa vintern kommer däremot knappast en droppe vatten i beröring med deras hud med undantag av ansikte och händer och kanske någon enstaka gång även med eras fötter. Bad utom för barn ingå ej i folkets sed.”

Sedan drogs man också med stora vattenföroreningsproblem. Tittar vi på provinsialläkarens sundhetsinspektioner från år 1929 så skriver han angående badhuset vid Storsjön i Östersund att det:

”har föga använts under den kalla sommaren. Vattnet här är säkerligen så bemängt med kloakinnehåll, att det kan vara vådlig för hälsan att bada i detsamma. Hälsovårdsnämnden bör härom verkställa utredning. Urinoaren bredvid allbassängen tömmes direkt i sjön”. [skratt]

Martin: Inte så konstigt att ingen ville bada! [skratt] Men du, kläderna då, om vi backar tillbaka till Levi Johansson, hur gjorde man med kläderna i 1800-talets Jämtland? Tvättade man dem?

Carita: Klädtvätt förekom kanske någon gång då och då men knappt alls på vinterhalvåret. Både kvinnor och män bar vanligen en skjorta, som åtminstone här i länet kallades strigen. Den hade man i regel två exemplar av, en till vardags och en till helg att växla mellan. När helgen var över bytte man till vardagsstrigen men skjortorna tvättades oftast ändå inte, utan man gick i dem som de var. Lite halvfin kunde man i alla vara på helgen.

Martin: Helgkläderna kanske inte var lika nedfläckade.

Carita: Nej kanske inte. Ett intressant faktum i det här med hygien är ju att ohygien också kan bidra till överlevnad på sitt sätt. Ytterst är hygien en

parameter för möjligheten att hålla sig frisk och kry, men i bistert klimat så gjorde vad man kunde för att exponeras så lite som möjligt för kyla och nakenhet. De flesta känner ju till att fett, och även smuts, skyddar huden mot kyla. Man bar helt enkelt de kläder som var torra, man åt det som gick att äta oavsett smaken, för att överleva. Välstånd, infrastruktur, uppvärmning, byggteknik osv har gett oss lyxen att kunna prioritera renlighet och att välja vår mat.

Martin: Ja, och att kunna utveckla hälso- och sjukvården.

Carita: Exakt!

Martin: Vi diskuterade ju det här med att en överdriven hygien också kan vara skadlig i vissa fall så att vara smutsig kanske inte är en fullt så tokig idé ändå?

Carita: I dagens samhälle ser vi ju vissa problem med allergier och liknande som kommer av att vi har det för rent hemma. Kroppen behöver ju också bakterier för att hålla sig frisk och levande. [skratt] I rak motsats till virus som vi helst inte vill ha...

Martin: Nej precis! Heja bakterierna! I måttliga mängder... [skratt] Vi får väl se hur det går för dom, alltså bakterierna nu när vi spritar och tvättar händerna så mycket. Både de bra och de dåliga mikroorganismerna dör ju av det.

Men du, tiden rinner iväg. Nu måste vi knyta ihop den här smutsiga säcken för idag. [skratt] Vi har nog äcklat folk så att det räcker för idag. Tack så mycket Carita för att du kom hit och pratade.

Carita: Ja, tack för att jag fick komma! Det var jätteroligt. Jag hoppas att jag inte har avskräckt lyssnarna att fortsätta lyssna på våra poddar.

Martin: Och ni, kära lyssnare, är såklart varmt välkomna att höra våra andra poddar. Vi fyller på regelbundet med nya spännande berättelser ur arkiven.

Tack för idag! Hej då!

Carita: Tack, hej då!

MUSIK: Fioler spelar en polska, svensk folkmusik